

Dat nooit weer! Voorbereiden op oorlog met een oorlogsverzameling.

1945. Europa lag in puin. Duitsland was verslagen, het Europese continent verdeeld in twee politieke systemen. Later kwam daar een letterlijk ijzeren gordijn tussen te staan. Er waren vooral verliezers en de boodschap was: 'dat nooit weer!'

In 1995 vierde Europa vijftig jaar bevrijding terwijl op het Europese continent de burgeroorlog in Joegoslavië woedde. De oorlog overschaduwde de festiviteiten, maar er was enig optimisme: vredestroepen zouden rust brengen in de regio. Het bleek een illusie: in juli viel Srebrenica en vond een massamoord plaats in het vrije Europa. In de politiek klonk opnieuw: dat nooit weer!

We zijn dertig jaar verder: tachtig jaar bevrijding. De mensheid blijkt niks te leren van de geschiedenis. Het 'dat nooit weer!' lijkt vergeten. De wereld staat dichterbij een nieuwe wereldoorlog dan ooit sinds 1945. Met de herverkiezing van Trump is de internationale rechtsorde op z'n kop gezet. De grootmachten verdelen hun invloedssferen. Het China van Xi aast op Taiwan, Poetins Rusland wil de grenzen van de Sovjet Unie herstellen en de Trump droomt van de inlijving van Groenland, Canada en Panama. Wie deze ambities van bondgenoot de VS een jaar geleden zou hebben voorspeld, was voor gek verklaard. Als ik dit schrijf, eind februari, lijkt Trump Europa in de steek te laten. Zijn vice-president Vance suggereert openlijk de Amerikaanse troepen terug te trekken van ons continent.

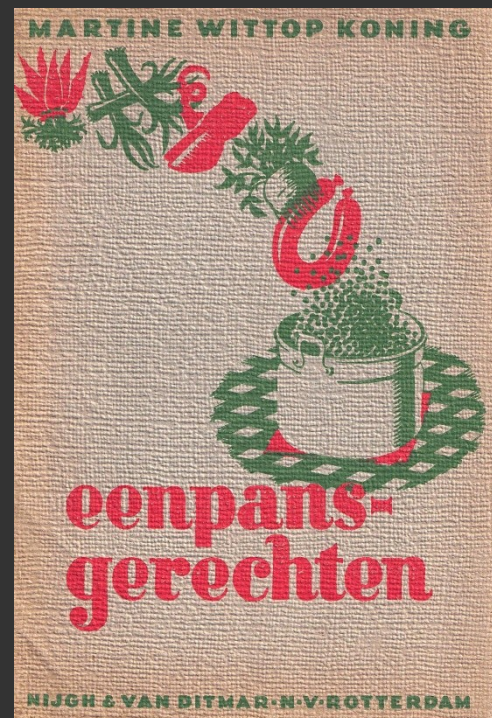

'Wij leven in benarden tijd. Van alle kanten pakken dreigende oorlogswolken samen, de politieke atmosfeer in Europa is uiterst geladen en er is helaas zoo bitter weinig noodig om in een hevige explosie al de ontzaglijke gruwelijkheden van een ongekenden en allesveniellenden fatalen oorlog te doen losbarsen.' Deze passage slaat niet op de oproep van NAVO-secretaris-generaal Mark Rutte of premier Schoof. Zij riepen eind vorig jaar op ons voor te bereiden op moeilijke tijden. Het is de eerste alinea uit de brochure *Hamsteren en hamsteren. Een raad aan de Nederlandsche huisvrouw* van de Vereeniging voor Nationale Veiligheid. De brochure werd in een oplage van één miljoen verspreid.

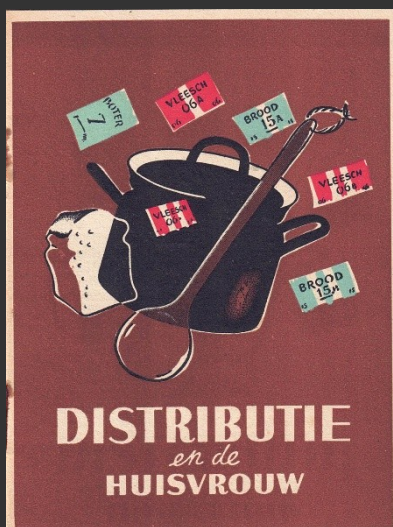
De overheid roept ons opnieuw op voorbereidingen te treffen voor een eventuele oorlogssituatie. Oorlog zal er in eerste instantie heel anders uitzien dan in 1940. De huidige technologische maatschappij is onvergelijkbaar met de 'analoge' van toen. Destijds was in grote delen van Nederland nog geen waterleiding aangelegd. In het dorp waar ik opgroeide, Epe op de Veluwe, duurde de aanleg daarvan bijvoorbeeld tot 1952. Ook waren er nog veel huizen en boerderijen in buitengebieden zonder elektriciteitsaansluiting. Ondenkbaar in onze tijd. Als in het moderne Nederland de stroom of het internet

uitvalt, staat het maatschappelijk leven stil. Winkeldeuren kunnen niet open, prijzen van producten niet gescand en kassa- en betaalsystemen werken niet. Voor velen is dat een drama, al was het maar omdat ze dan geen foto's meer op hun 'socials' kunnen plaatsen als de batterij van hun telefoon leeg is.

Martine Wittop Koning schreef in het voorwoord in haar boekje *Eenpansgerechten* uit 1940: *'Weer ziet het er in de wereld rondom ons somber uit. Opnieuw is een oorlog uitgebroken, waarin een groot gedeelte van Europa direct betrokken is en waaraan indirect feitelijk geen enkele natie zal ontkomen. Want behalve het wapengeweld, dat zich tot de oorlogvoerende partijen beperkt, heerscht de economische druk, die door ieder volk gevoeld wordt: de schaarschte en de duurte der levensmiddelen, de reglementeering en de distributie, waardoor de vrije keus aan banden wordt gelegd. Op dat terrein ligt de strijd van de huisvrouw...'*

Met het 'weer' in de eerste zin verwees ze naar de periode 1914-1918. Na de Duitse capitulatie klonk ook toen 'dat nooit weer!' Het 'de strijd van de huisvrouw' is uiteraard ouderwetse ongeëmancipeerde kletsboek, maar mocht het opnieuw misgaan in Europa dan wordt de rest van haar boodschap weer actueel. Distributiemaatregelen gaan het leven beheersen en dan prijs ik mij gelukkig met mijn verzameling oorlogsdokumentatie. De kern van mijn verzameling is politiek foute drukwerk, maar ik heb ook een collectie boekjes en pamfletten met allerhande tips voor het dagelijks leven uit de oorlog. Toen de redactie mij vroeg een verhaal te schrijven voor dit bevrijdingsnummer dacht ik direct aan die verzameling.

Distributie

Aanvankelijk verscheen een scala aan boekjes en brochures om uit te leggen hoe de distributie was georganiseerd, die opriepen te bezuinigen en met uitleg hoe dat te doen. De Economische Voorlichtingsdienst liet zich daarbij niet onbetuigd. In brochures als *Distributie en de Huisvrouw* legde deze dienst uit hoe de distributie in zijn werk ging en hoe te handelen als men bijvoorbeeld ging trouwen, als er een baby kwam of als men in het buitenland ging werken. Daarnaast waarschuwde de dienst voorzichtig te zijn met de distributiebonnen.

Distributiestamkaart in 1939 beschikte de overheid over een uitstekend bevolkingsregister. De registratie is ook nu zeer goed, maar er is wel een groot verschil. In 1939 bestond het bevolkingsregister uit kaartenbakken. Momenteel is

dat geautomatiseerd. De hybride oorlogsvoering, waarin uitval van internet en stroom en computerhacks op de loer liggen, kan tot grote problemen leiden. Het verstrekken van een qr-code heeft geen zin als het internet niet werkt. Terugvallen op het beproefde systeem met bonnen en een distributiestamkaart zou zomaar een serieuze optie kunnen zijn.

Praktischer dan de algemene boekjes over de distributieorganisatie zijn de uitgaven met tips over het kweken van groenten in eigen tuin. Ook daarvoor was ineens een markt. Titels als *Kweekt zelf groente in tijden van nood*, *Voedingsgewassen in eigen tuin* en *Hoe leg ik zelf een moestuin aan?* Vonden gretig aftrek. 'Elk stukje grond, waar voldoende zon, licht en lucht kan doordringen, behoort in deze tijd aangewend te worden om mede te dienen aan voorziening in de volksvoeding', zo stond in een boekje van de Centrale Vereniging van Schoolwerktuinen uit januari 1941. Het boekje bevatte bijvoorbeeld een kalender wanneer welke groente gezaaid of geplant moest worden. In het boekje *Voedingsgewassen in eigen tuin* van de Rijks Tuinbouwvoorlichtingsdienst uit hetzelfde jaar stonden tekeningen hoe een moestuin kon worden ingericht. Spitten moest al in de winter:

'wacht met dat werk niet tot diep in het voorjaar'. Speciale aandacht was er ook voor het bemesten: 'Maakt van Uw tuinafval een composthoop door ze met wat aarde te vermengen. Wie konijnen of andere huisdieren bezit, gaat den mest daarvan er nog doorheen werken. De inhoud van een beerput mag er ook nog wel aan worden toegevoegd.' De vervanging van de poepemmer door moderne riolering maakt het laatste behoorlijk lastig. Wie niet voldoende had aan een van deze publicaties kon beter *Groententeelt. Meest praktische handleiding voor den niet-vakman* van Joh. Berghuis aanschaffen. In dat boekje waren zo'n beetje alle tips en trucs samengebracht.

Behalve groeten en fruit kon in eigen tuin ook tabak worden geteeld. Voor de verstokte roker waren boekjes op de markt om in eigen tuin zelf de eigen verslaving te voeden. De geteelde tabak kon door

**Meisje
voor halve dagen**

Moet zij over de bonnen gaan?

Een kind nog, maar haar Mevrouw laat haar rustig de bonnen beheeren. Ze steekt ze los in den zak van haar schort. - Onverantwoordelijk?... vooral van Mevrouw! Een goede huisvrouw beheert zelf haar bonnen en nog secuurder dan haar geld.

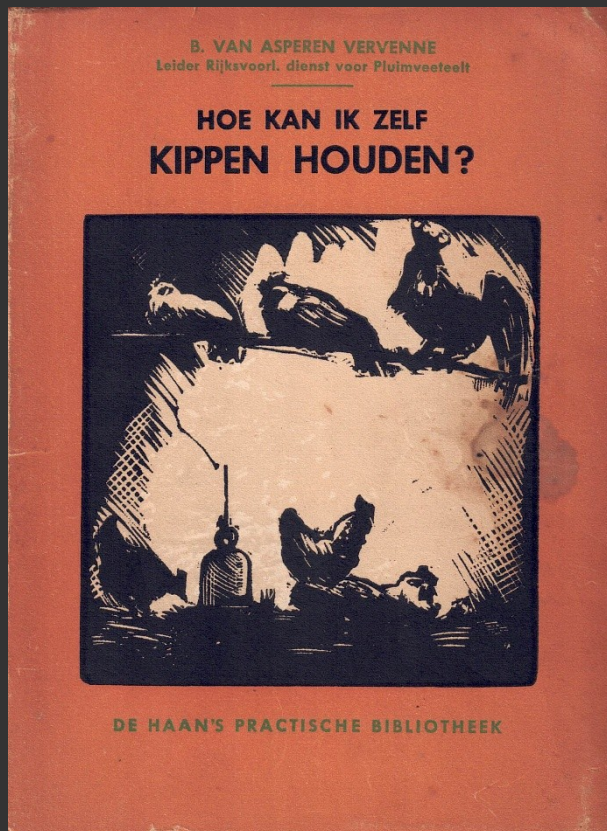
**VERLOREN BONNEN
WORDEN NIET
VERGOED**

PUBLICATIE VAN HET DEPARTEMENT VAN HANDEL,
NIJVERHEID EN SCHEEPVAART, TEN BEHOEVE VAN
HET CENTRAAL DISTRIBUTIE KANTOOR

'Maakt van Uw tuinafval een composthoop door ze met wat aarde te vermengen. Wie konijnen of andere huisdieren bezit, gaat den mest daarvan er nog doorheen werken. De inhoud van een beerput mag er ook nog wel aan worden toegevoegd.' De vervanging van de poepemmer door moderne riolering maakt het laatste behoorlijk lastig. Wie niet voldoende had aan een van deze publicaties kon beter *Groententeelt. Meest praktische handleiding voor den niet-vakman* van Joh. Berghuis aanschaffen. In dat boekje waren zo'n beetje alle tips en trucs samengebracht.

fabrieken als 'amateurtabak' worden verwerkt tot sigaretten en sigaren.

Uitgeverij De Haan bracht een *practische bibliotheek* op de markt. Naast boekjes om te leren te tuinieren, waarbij '*geen vierkante meter*' onbenut mag blijven, waren er ook deeltjes om zelf dieren te houden. Bijvoorbeeld het boekje *Hoe kan ik zelf kippen houden?* Schrijver Van Asperen Vervenne, Rijkspluimveeteeltconsulent, schreef in het voorwoord: '*De uitgever verzocht mij dit te schrijven met het oog op de bijzondere omstandigheden, waarin de voedselvoorziening van ons land, als gevolg van den oorlogstoestand, is gekomen. Ook de eieren zullen daardoor slechts mondjesmaat aan de bevolking kunnen worden verstrekt en door zelf een klein aantal kippen te houden, zullen velen in staat zijn, aan hun huisgezin, dat zoo gewilde en goede voedingsmiddel, ruimer te verschaffen.*' De lezer leerde alles over het bouwen van een kippenhok met

uitloopren, het voeren van de dieren en het bestrijden van kippenziektes en ongedierte.

Wie iets meer ruimte had, kon ook een varken houden. Opmerkelijk is de folder *Slacht* van het Voorlichtingsbureau van den Voedingsraad. Waar de overheid zich in campagnes keerde tegen illegale slacht en de zwarthandel in vlees, stond in deze folder beschreven hoe een varken verwerkt kon worden. Voor het slachten werd het gebruik van '*emaille teilen of emmers*' geadviseerd: '*zinken zijn gevaarlijk*'. Tijdens het slachten moest '*het water aan de kook blijven, totdat het varken geschraapt is. Hoe vlugger alles afgewerkt wordt en hoe eerder de darmen uit het dier komen, des te duurzamer is het vleesch.*' Na het slachten was het zaak '*de darmen zoo spoedig mogelijk [te] ontwarren*'.

Als men dan de eieren geraapt, de groente en fruit uit eigen tuin geogst en het varken had geslacht, kon men in boekjes als *Hoe bewaar ik mijn levensmiddelen in oorlogstijd?* lezen hoe deze te conserveren en bewaren.

Energie

Naast de levensmiddelen werd ook energie steeds schaarser. Dat gold voor kolen, stookhout, gas, elektra en water. Deze elementaire levensbehoeften werden na verloop van tijd niet of slechts zeer beperkt geleverd. Hiervoor vond

men ingenieuze oplossingen. Lampen verving men eerst door kaarsen en drijvertjes. Toen die ook niet meer te verkrijgen waren, wakte men elektriciteit zelf op door een fiets aan te sluiten op een dynamo. In de woonkamer fietste de gezinsleden dan per toerbeurt 'het licht aan'.

Ick Spaer en maeck Gaer
 Hygiënische Hooikist, Het Spaarwerk
 Nederl. Octrooi No. 45659

De ideale hooikist

In alle goede zaken verkrijgbaar

Goedgekeurd door de Nederl. Ver. van Huisvrouwen
 Fabrikaat: F. L. HOFMAN N.V. - AMSTERDAM

Besparen met koken was al eerder tijdens de bezetting het parool. In het boekje *De huisvrouw kan bezuinigen!* werd het economisch koken met hooi- of kookkist en kookzak aanbevolen. Ook daarbij greep men terug op ervaringen uit het verleden: *'In den oorlog van 1914-1918 bezaten vele huisvrouwen reeds een hooikist, daar deze bij een volledige keukenuitrusting behoorde. [...] Men bespaart brandstof, omdat de spijzen maar geringen tijd behoeven*

voor te koken en voor het overige in de kist of doos gaar worden.'

Toen de brandstoffen zo schaars werden, ging bracht het 'wonderkacheltje' of 'majo-tje' uitkomst. Met deze noodkachel kon het rendement van de kolen- of houtkachel worden verhoogd. Door het majo'tje op de kachel te monteren kon daarop met houtsplinters en papiersnippers worden gekookt. Eén liter water was in ongeveer acht minuten aan de kook te krijgen.

ZEEP VOOR BEEN

HUISHOUDZEEP OF WASCHPOEDER ZONDER BON
 VAN PRIMA KWALITEIT TEGEN INLEVERING VAN BEENDEREN (SOEPBEENTJES).
 ZIE DE NADERE AANKONDIGINGEN IN DE SLAGERSWINKELS!

Ruilhandel

In de eerste tijd bedachten ondernemers slimme manieren om de distributieregels te ontlopen. Zo was het in 1941 nog mogelijk om bonvrije zeep te kopen door beenderen in te leveren.

Dergelijke 'ruilhandel' in winkels werd onmogelijk toen de ruilwaar verdween. Het vleesrantsoen verminderde al snel zo sterk dat er geen beenderen meer waren om te ruilen voor zeep. De ruil- en zwarthandel tussen particulieren nam een enorme vlucht. Egoïstische scharrelaars wisten daar fors aan te verdienen.

N.V. Handelmij. R. S. STOKVIS & ZONEN
 HEERENGRACHT 9 - 's-GRAVENHAGE
 Hoofdkantoor te ROTTERDAM

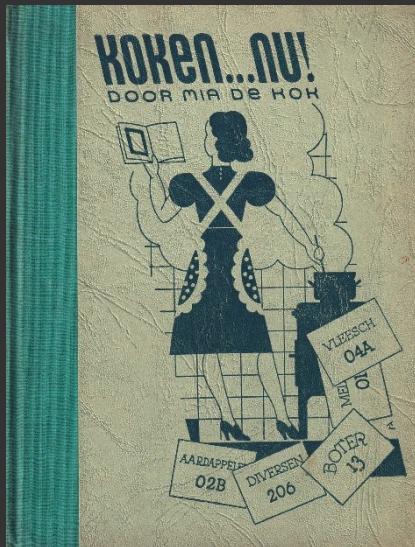
MAJO KOMFOOR

Verkoopprijs f 10.—
 (voorz. goedgekeurd door den Gemachtigde voor de prijzen).

DOEL:
 Het Majo Komfoor dankt zijn ontstaan aan de omstandigheid, dat de in gebruik zijnde kachels doorgaans zeer geschikt zijn voor ruimte-verwarming, maar minder goed als kookkachel kunnen worden gebruikt, omdat het vuur daarvoor te laag ligt. Wil men koken, dan moet derhalve veel te veel brandstof worden toegevoegd.
 Het Majo Komfoor kan gebruikt worden op iedere kachel, die boven een kookgat met deksel heeft en dient om op verrassend snelle wijze water en spijzen aan de kook te brengen met weinig brandstof.

BESCHRIJVING:
 Het komfoor bestaat uit een binnenpot met bodem en buitenpot zonder bodem. In de binnenpot komt een vuur te branden. De lucht welke voor de verbranding nodig is, treedt toe door de beide buisjes die door de buitenpot heensteken. De hete rookgassen die uit de binnenpot komen, strijken langs de pan en gaan daarna naar beneden om via de kachel naar de schoorsteen te worden afgevoerd.

Z. O. Z.

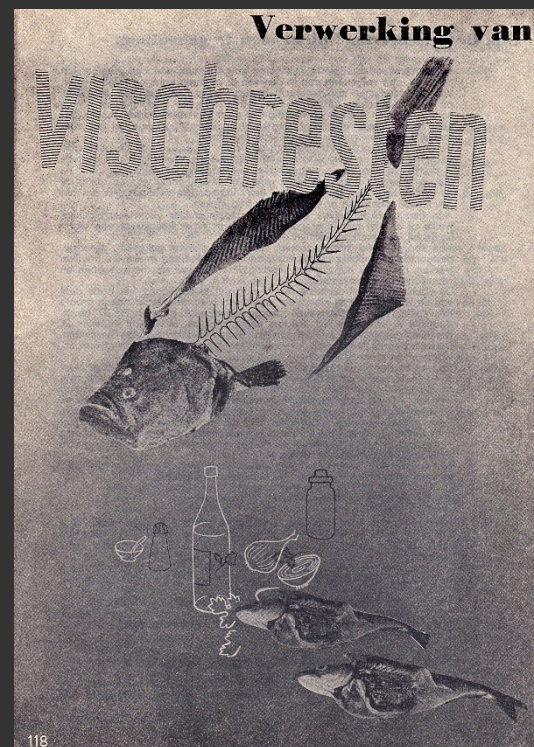
Recepten

Tijdens de bezettingstijd is een groot aantal kookboekjes, folders en tijdschriften verschenen. In boekjes als *Koken... nu!* van Mia de Kok en *Onze voeding in distributietijd* van mevrouw Lotgering-Hillebrand stonden tips hoe de huisvrouw bijvoorbeeld een halfpond boter kon vermeerderen tot een 'héél pond'. Door een kwart liter water, iets zout en 'desverkiezende wat geel kleursel b.v. sap van worteltjes' aan de boter toe te voegen.

Het Voorlichtingsbureau van den Voedingsraad gaf een groot aantal folders uit met allerlei tips en recepten.

Een mooi voorbeeld hoe met levensmiddelen omgesprongen kon worden, is de brochure met een smakelijke cover 'Verwerking van Vischresten'. Als aanvulling op de broodmaaltijd kon bijvoorbeeld 'sla van in het zuur ingelegde vischresten' worden opgediend. Honger maakt zure vischresten zoet, zal het devies wel zijn geweest.

Veel producten waren vervangen door surrogaten. *Het Boek Voedings- en Genotmiddelen en der Surrogaten in Oorlogstijd* bespreekt de meest uiteenlopende artikelen. Surrogaten van koffie, thee en tabak zijn bekende oorlogsproducten, maar er waren veel meer artikelen niet meer verkrijgbaar. Rietsuiker werd bijvoorbeeld eerst vervangen door bietsuiker en dat later

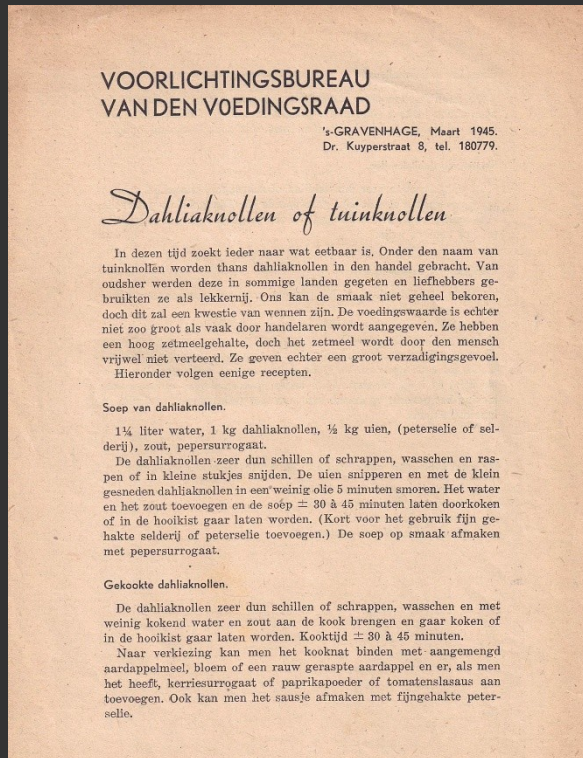

door sacharine. Smaakstoffen vervingen de vruchten in limonades en de productie van cacao poeder was vanaf september 1941 verboden. De chocoladesmaak werd voortaan nagmaakt met een mengsel van 'melksuiker, taptmelkpoeder, aroma en kleurstof [...] waarvan de smaak enigszins aan die van cacao doet denken.' Nadat maizena niet meer beschikbaar was, werd pudding gemaakt van kastanjemeel, 'waarover de waardeering nogal uiteenliep.' De lijst met 'nep'producten is lang.

Ondanks de steeds verslechterende situatie van levensmiddelen hielden sommige leveranciers de moed erin. Eind 1943 verscheen het *Huishoudboek 1944*. Daarin adverteerde het merk Unicum met haar koffie-

surrogaat. Het stripfiguurtje Pim spreekt daarin de tekst: 'En ik wil de eerste zijn, die – als 1944 het vredesjaar wordt – met de zacht glanzende, diepbruine koffieboonen in den winkel komt, om U ervan te laten genieten! Da's niet overdreven, da's wáár! Reken maar!' Helaas bleek Pim een sprookjesfiguur die te voorbarig was over een lang en gelukkig leven met echte koffie: het werd alleen nog maar erger.

Eind januari 1945 kwamen de suikerbieten officieel in de distributie. Het Voorlichtingsbureau van den Voedingsraad verspreidde folders met dit soort adviezen: 'In dezen tijd zoekt ieder naar wat eetbaar is. Onder den naam van tuinknollen worden thans dahliaknollen in den handel gebracht. Ons kan de smaak niet geheel bekoren, doch dit zal een kwestie van wennen zijn. De voedingswaarde is niet zoo groot als vaak door handelaren wordt aangegeven. Ze geven echter een groot verzadigingsgevoel. Recept voor soep van dahliaknollen: 1,25 liter water, 1 kg dahliaknollen zeer dun schillen of schappen, wasschen en raspn of in kleine stukjes snijden. 0,5 kg uien snipperen en met de gesneden knollen in een weinig olie 5 minuten smoren. Het water en het zout toevoegen en de soep 30 à 45 minuten laten doorkoken

of in de hooikist gaar laten worden. Kort voor gebruik fijn gehakte peterselie of selderij toevoegen. De soep op smaak afmaken met pepersurrogaat.'

Huisdieren

Ook voor de huisdieren was oorlog geen pretje. Zelfs honden- en kattenbrokken waren op de bon. Toen de honger tijdens de laatste winter genadeloos toesloeg, zijn twintig procent van de honden en katten door hun eigen baasjes opgegeten. Nog eens dertig procent van huisdieren verdween in de magen van 'de bureu'.

Bon voor Hondenbrood Groep K no. 11 03209	Bon voor Hondenbrood Groep K no. 12 03209	Bon voor Hondenbrood Groep K no. 13 03209	Bon voor Hondenbrood Groep K no. 14 03209	Bon voor Hondenbrood Groep K no. 15 03209
Bon voor Hondenbrood Groep K no. 10 03209	Bon voor Hondenbrood Groep K no. 24 03209	Bon voor Hondenbrood Groep K no. 25 03209	Bon voor Hondenbrood Groep K no. 26 03209	Bon voor Hondenbrood Groep K no. 16 03209
Bon voor Hondenbrood Groep K no. 9 03209	RIJKSBUREAU VOEDSELVOORZIENING IN OORLOGSTIJD AFD. VEEVOEDERDISTRIBUTIE SECTIE: BIJZONDERE DIERGROEPEN Prins Hendrikplein 2 — Apeldoorn			Bon voor Hondenbrood Groep K no. 17 03209
Bon voor Hondenbrood Groep K no. 8 03209	DISTRIBUTIEKAART VOOR HONDENBROOD Deze kaart blijft te allen tijde eigendom van R.B.V.V.O. en dient door den houder zorg- vuldig bewaard te worden. Du- plicaten worden niet verstrekt.			Bon voor Hondenbrood Groep K no. 18 03209
Bon voor Hondenbrood Groep K no. 7 03209	GROEP K , uitgereikt aan: _____ _____ _____			Bon voor Hondenbrood Groep K no. 19 03209
Bon voor Hondenbrood Groep K no. 6 03209	Bon voor Hondenbrood Groep K no. 23 03209	Bon voor Hondenbrood Groep K no. 22 03209	Bon voor Hondenbrood Groep K no. 21 03209	Bon voor Hondenbrood Groep K no. 20 03209
Bon voor Hondenbrood Groep K no. 5 03209	Bon voor Hondenbrood Groep K no. 4 03209	Bon voor Hondenbrood Groep K no. 3 03209	Bon voor Hondenbrood Groep K no. 2 03209	Bon voor Hondenbrood Groep K no. 1 03209

Laten we hopen dat de huidige politieke leiders nu eens wél bedenken: dát nooit weer! Als dat niet het geval is dan vertrouw ik op mijn verzameling distributieboekjes. En mocht onverhoopt het internet of de elektriciteit uitvallen? Snelt u zich dan naar het dorpsplein. Misschien treft u mij daar op een zeepkist terwijl ik als een *analoge influencer* de tips uit de boekjes sta te declameren.